

CUM PUTEM CITI ÎNSEMNĂRILE NEÎNSEMNATE

Cristina-Ioana Dima *

Pornind de la ideea lui Nicolae Iorga¹, conform căreia însemnările reprezintă „istoria țării prin cei mici”, Ilie Corfus, a cărui lucrare² a reprezentat, până în ultima vreme, un reper aproape unic în materie de culegeri de însemnări, scria în scurtul său studiu introductiv: „Spre deosebire de cronică propriu-zisă, operă epică, încheată și unitară, însemnările noastre aduc, simplu și naiv, știri scurte, cu date și informații precise, dintre care unele pot fi verificate cu ajutorul materialului documentar cunoscut, altele însă nu, acestea din urmă având așadar valoarea documentului unic”.

Studiind, la rândul nostru, însemnările de pe cartea veche românească tipărită în secolele al XVI-lea și al XVII-lea din colecțiile Bibliotecii Academiei Române, în vederea unei ediții exhaustive³, putem face o serie de observații. Ceea ce se scrie pe marginile cărților imprimate în primele două secole de existență a tiparului cu litere chirilice în spațiul românesc nu reprezintă numaidecât o istorie spusă de cei mici. După cum bine se știe aceste cărți erau, în marea lor majoritate, destinate cultului și apăreau sub patronajul înaltelor personalități ale vremurilor. Prin urmare, *ex-libris*-urile sau dedicațiile sub care au fost dăruite sunt scrise, nu de puține ori, de mâna sau sub dictarea unora dintre oamenii care dețineau, într-o formă sau alta, puterea. De exemplu, Stolnicul Constantin Cantacuzino, atunci când dăruiește cărți unei mănăstiri, consemnează gestul, olograf, de cel puțin trei ori pe filele aceluiași volum, cu o formulă identică:

„Aceaste *Mineaie*⁴ le aduce și le închină pentru pomana sfintei și dumnezeieștii mănăstiri ce să chiamă Bisăricanii, unde este (1^a) hramul Blagoviștenie, în Țeara Moldovei, dumnealui Costandin Cantacuzino biv vel Stol<nic> leat 7207 (=1699), mai 2 d. (pagina de gardă, recto)”⁵.

Atunci când scriu „cei mici” (și ei sunt cei care scriu cel mai adesea), rareori fac istorie, sau, cel puțin, nu istorie mare. Sigur că, din însemnările lor putem afla

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București; Facultatea de Litere, Universitatea din București.

¹ N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici* în „Revista istorică”, VII, 1921, nr. 1–3, p. 26.

² Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975.

³ Lucrarea este cuprinsă în planul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” sub numele *Corpusul însemnărilor românești de pe cartea veche din colecțiile Bibliotecii Academiei Române*.

⁴ Însemnarea se găsește pe *Mineitul de la Buzău* (CRV 111, schimbul 1, lunile ianuarie, februarie).

⁵ Însemnarea este reluată întocmai pe primele două file ale lunii februarie.

despre inundații, cutremure, comete, eclipse, epidemii, epizootii, starea timpului etc.⁶ Dar, în ciuda convingerilor generale, nu acestea formează cea mai mare parte a celor notate pe marginile cărților, mai ales în problematicul veac al XVIII-lea. De cele mai multe ori, atunci când scriau pe o carte, cei mici... își încercau condeiele. Formula „încearcă acest condei să vadă cum scrie” este un leitmotiv al marginilor albe ale foilor.

Personajul central al acestui mic scrib este, poate surprinzător pentru modul în care obișnuim să ne raportăm la vechea noastră cultură, el însuși. O mulțime de însemnări dau seama despre simpla existență a celui ce scrie, în formule care, de regulă, fie respectă, fie pornesc de la anumite stereotipii, modificându-le pentru a deveni mai expresive și a alcătui construcții din care nu lipsește, câteodată, o undă de umor:

„Scri-am eu, logofătul Stan ot Stelnica, sin Tudor spătărelul, sluga lui Tudosiie vameșul. Și Tudosie acela au fost slugă la spătarul cest de au venit pe aici, pe la Stelnica, și învăța copiii el la popa. Radul ot Stelnica. Aceasta și fiți săn<ă>toși” (44^v)⁷.

„Să să știe că am scris eu, robul lui Dumnezău / (25^v) Gheorghe logof<ăt>, cu mână de țărână / (24^v) și cu pană de curcă; mâna va putrezi, / (23^v) dar cuvânt rămâne în veci / (22^v) la anul cu leat 7305, iar de la Hristos / (20^v) 1797. / (23^v) Și am scris eu, robu lui Dumnezău / (21^v) Gheorghe Vinulescu cu mână / (20^v) de țărână / (19^v) și cu pană de găscă. / (18^v) Dascălu Gheorghe, logofăt Vinulescu din Vladuleni” (26^v)⁸.

Însemnările de acest tip se dezvoltă cu adăugarea de detalii din viața cititorului, rezultând astfel, uneori, mici *cronici de familie*. Ele dau seama aproape exclusiv despre viața privată a celor care le consemnează.

„Ca să știe de cându am fostu eu, preotul Ioan, la biserica dum<i>sal<e> Apostul postelnicul ot Merăiești, în zilele Mări<i> sal<e>, lui Costandin Mihail Voivod Racoviț<ă>, ze(m)li Moldavsco(i)”⁹. Și am semnat ca să să știe și să să pomenească de cându s-au născut ficiorul nostru, Andreiu, careli au botezat preotul Andreiu, ficiorul pop<i>i, lui Enache ot Șerbănești, leat 7259” (=1751) (363^r)¹⁰.

„(45^v) Să s<e> știi di câ<n>d m-am preoțit eu, preotul / (46^r) Irimie la veletiu 1795 / (46^v) iar cându m-am căsătorit iaram di ani di mari / (47^r) 21 ani, iar soțul meu, Paraschiva, iara di ani 18. / (47^v) Iar cini a citi să zică „Dumnezău să-i ia<r>te!” / (48^r) că mâna cari au scris aici va putrezi, iar

⁶ Este vorba despre clasificarea propusă de Ilie Corfus, în lucrarea mai sus citată, care își împarte cartea în douăsprezece capitole astfel: *Istorie politică internă, Războaie. Ocupații străine. Năvăliri de pradă, Istorie economică, socială, administrativă. Drept, Starea timpului și influența sa asupra agriculturii și a pieței, Inundații, Lăcuste, Epidemii, Epizootii, Învățământ, Prețul și circulația cărților, Incendii, Cutremure de pământ, Eclipse. Comente. Mitologie populară, Cronici mici.*

⁷ Însemnarea se găsește într-o *Cazanie de la Mănăstirea Dealu* (CRV 46, schimbul 3).

⁸ *Ibidem.*

⁹ Sl., în trad.: „în pământul Moldovei”.

¹⁰ Însemnarea se găsește pe o *Cazanie a lui Varlaam* (CRV 45, schimbul 5).

numele să va pomini. / (48^v) Iar la veletiu 1797 di ani me-u murit / (49^f) soțul meu, preute<a>sa mea, Paraschiva. / (49^v) Iar noi, fraților, datoriu sântem să purtăm / (50^f) sarcina unul altuie și așa vom plini lege lui Hrist<os>; / (50^v) orici pravosla<v>nic creștin va cet<i> să <nu> zică / (51^f) ceva sau să pui<e> ceva ponos, ci să zică „Dumnezău s<ă> <pomenească>!” / (51^v) că eu am scris ca să s<e> pominească numele meu / (52^f) cât a trăi carte aceasta Sfântă Evanghe<lie>. / (52^v) Iar cini a strica slova aceasta / (53^f) să fii afurisit și ca Iuda legat. / (53^v) Eu, preotul Irimeie, veletiu 1797, mart, 26”¹¹.

Ceea ce căutăm să evidențiem în analiza de față nu sunt detaliile de viață cotidiană pe care însemnările de acest tip le poartă, ci felul în care ni se transmite identitatea celui care a făcut însemnarea și semnificația acestei identități la granița dintre vechea cultură și cea modernă.

În cartea sa „*Jubite cetitoriule...*”. *Lectură, public și comunicare în cultura română veche*, Mircea Vasilescu remarcă, în privința cărții tipărite, „obsedanta menționare a corpului tehnic, uneori în dauna creatorului”, fapt pe care îl interpretează ca pe „un semn al perceperii cărții în materialitatea ei”, arătând „locul important pe care îl avea în mentalitatea vremii aspectul de artefact al cărții”¹². Constatarea trebuie luată ca premisă pentru înțelegerea micilor însemnări care consemnează fapte ce țin de viața privată a celor prin ale căror mâini trece o carte.

Există o distanță mai mare sau mai mică față de conținutul cărții pe care însemnarea o înregistrează. Cele mai apropiate de litera textului sunt glosele marginale, acelea care pur și simplu dau explicații pentru diferite pasaje ale tipăriturii:

Astfel, comentariu pentru pasajul „Iară aceasta să știți că în zilele de apoi vor fi vremile iuți. Că vor fi oameni iubitori pre sine, scumpi, laudaroși” este:

„Carii sânt și între noi acuma, cei cu doa bouze, / patăr<i>i” (285^v–286^f)¹³.

Însemnările de acest tip, interesante în sine, aduc de obicei în discuție o mulțime de detalii specifice mentalului colectiv, dar nu precizează nimic din identitatea celui care le face. De altfel, aproape niciodată nu sunt semnate.

Ceva mai departe de litera textului se află însemnările lectorilor care se declară ca atare. Acestea se comportă în opoziție cu glosele. Însemnarea de lectură are, în general, prea puțin a face cu conținutul cărții pe care scribul declară că a citit-o. De multe ori, însemnările de acest fel sunt lapidare și nu consemnează mai mult decât actul lecturii în sine. Însă, fapt ce merită luat în seamă, niciodată în astfel de însemnări nu lipsesc datele de identitate ale celui care scrie.

¹¹ Însemnarea se găsește pe un exemplar al *Sfântei și Dumnezăieștii Evanghelii*, tipărită la București, în anul 1682 (CRV 74, schimbul 2).

¹² Mircea Vasilescu, *op. cit.*, p. 83.

¹³ Explicația reflectă disputele interconfesionale, ceea ce e de înțeles, dat fiind că ea apare pe un exemplar din *Noul Testament de la Bălgrad* (CRV 54, unicat).

„Să s<e> știe de câ<nd> am citi<t> ș<i> e<u>, Ra<du> da<s>că<l> o<t> <S>tăl<ni>ca¹⁴ pre această *Cazanie* a pă<rinte>lui Drăgoiu ot Negoiești, în zilele lui Alexand<r>u Ipsilant Voievod, noiem<brie>, 15 d. a 1766” (231, 93^r)¹⁵.

Se remarcă o serie de însemnări în care lectorul chiar își accentuează această identitate, fie prin repetiție, fie prin detalii despre situația sa.

„Întâmplatu-mi-s-a de a<m> cetit-o e<u> preotu Chirila pe acea<s>tă sfâ<n>tă *Păucenie*, eu, pop<a> Chirilă ot Băiești al <n>emerit între preoți și mult greșir” (147^v)¹⁶.

De foarte multe ori apar și detalii despre condițiile în care a fost făcută lectura. E o vocație cronicărească pe care, uneori, cititorul avizat o împlinește astfel, iar conținutul pendulează între cel al unei precizări de lectură și cel al unei cronici mici.

„Întâmplatu-mi-s-au și mie de am citit pe această sfântă cartea pe¹⁷ vreme de¹⁸ răzmiriță, când au venit muscalii ș-au luat Hotinul. Ș-<a>u venit la Ieș, și di la Ieș au mersu de-u bătut turcii la Răbaia și de-acolo o samă dintr-înșii au mersu la Focșani și di la Focșani au mersu de-au bătut toamna Gălații, ș-au prins viu pre Costandin-Vodă, feciorul lui Nicolaiu-Vodă. Și ducându-l la Ieș, au murit. Și primăvara au avut marea războiu cu turcii, ș-au luat mult<e> cetăți anume: Bindiriul, Bugeacul și alte¹⁹ cetăți pen țara tătărăscă. Și toamna au luat Brăila și au trecut muscalii în Ța<ra> Muntene<a>scă și feldma<r>șal Romanțiov²⁰ au iernat în Ieș. În vălet 1761, mart<ie> 10. / (124^r) Ș-am scris eu, Moichila, logofăt zū<(nt)²¹ popa Andreiu²² (223^v)²³.

Al. Mareș²⁴ a fost singurul care a sesizat, într-un articol apărut în „Limba română” cu ceva vreme în urmă, importanța pe care astfel de însemnări de lectură o pot avea uneori. Pentru istoria limbii române literare, este deosebit de important felul în care lectorul se raportează la un anumit text. În lucrarea sa, Al. Mareș editează două însemnări care arată dificultățile întâmpinate de un cititor din secolul al XVIII-lea, față de un *Tetraevanghel* coresian, așadar din secolul al XVI-lea:

„Cine va vrea să știe pentru această svântă Tetrovangh<e>l să știe că-i tipărită în Beligrad, în Țara Ungurească. Și foarte să fie om iscusit la fire să citească, că cu greu este la citit că-i pe mbă pedosnică. Și am scris eu, mono(g) gre(š)nikī Ion, dascāl, [vū] [d]ni blgocīstiva(g) I Hr(s)taljubiva(g) g(s)dre [...] Ion Mihai Racoviță voievod, [...] m(s)cū ma(r)ti(e) în 2 dni [...] <svî>n<t>ul mucenic [Teodot ?]” (88^v)

¹⁴ Lecțiune incertă în ambele versiuni ale însemnării. Presupunem că este vorba despre același Radu din însemnarea precedentă.

¹⁵ Însemnarea apare pe un exemplar al *Cazaniei de la Mănăstirea Dealu* (CRV 46, schimbul 4).

¹⁶ Pe o *Cazanie a lui Varlaam* (CRV 45, schimbul 5).

¹⁷ Scris: ph.

¹⁸ Scris: dh.

¹⁹ Scris: đ ñ h.

²⁰ Secvența este greu lizibilă. Probabil reprezintă o formă coruptă a numelui Feldmareșal Rumiantev.

²¹ Sl., în trad.: „nepot”.

²² Scris: andrhū.

²³ Însemnarea a fost făcută pe o *Cazanie a lui Varlaam* (CRV 45, schimbul 5).

²⁴ Al. Mareș, *O apreciere din 1726 asupra Tetraevanghelului coresian*, LR, XLI, 1992, nr. 1–2, p. 47–49.

și

„Cine va vrea să citească pe această svântă Tetrovanghel foarte să fie om iscusit la fire, că cu greu este a citi pe această Tetrovanghel. Și am scris eu, nedestoinicul și robul lui Dumnedzău, anume *taha ti* Ion dascal *da zane(t)*, *vî dñi bļgočistiva(g) i Holjubivgo g(s)drę iše(g)* Ion Mihai Racoviță voievod *le(t)* 7234 *ma(r)ta 2 d(n)*” (155^v).

În aceeași ordine de idei, sunt însemnări care constată că, dimpotrivă, un text anume este ușor de citit, în ciuda vechimii sale. În general însă, această a doua situație se întâlnește în însemnările secolului al XIX-lea, când putem sesiza o anumită bunăvoință, dar și condescendență a lectorului față de text, astfel încât ele nu fac obiectul acestei lucrări.

Nu doar acesta este rolul notițelor de lector aduse în discuție. În opinia noastră, ele au o pondere însemnată în dosarul nașterii conceptului de autor. Sigur că vorbim aici poate de cea mai spectaculoasă mutație pe care cultura modernă europeană o provoacă, așadar nu se pune problema unei contribuții decisive.

După cum se știe, critica literară forjează conceptul de autor, la jumătatea veacului al XIX-lea, din ideea biografismului²⁵; un secol mai târziu, autorului, acestui personaj de seamă al textului literar, i se proclama moartea (în binecunoscutul eseu al lui Roland Barthes²⁶), el fiind încă o dată sacrificat pe altarul sensurilor discursive de către Michel Foucault²⁷. Din cenușa autorului, se naște și se impune tot mai pregnant figura cititorului, fie el implicit sau explicit, înscris sau *alter ego*, după cum îl înfățișează diversele tipologii schițate de teoreticienii literari. Această instanță va acționa mai mult ori mai puțin tiranic, în funcție de mode, asupra textului literar: „Cititorul este un om fără istorie, fără bibliografie, fără psihologie; este doar acest Cineva care ține laolaltă în același câmp toate urmele din care este alcătuit textul”, scrie Roland Barthes.

Ar fi așadar posibil ca inversiunea să se mai fi produs o dată. Pentru ca un autor încarnat în toată biografia lui să existe și apoi să poată muri, el trebuie să fi parcurs niște etape ale transformării sale. Roland Barthes arată că autorul este „un personaj modern” care apare datorită descoperirii de către cultura europeană a „prestigiului individului sau al persoanei umane”.

Însemnările de pe marginea cărții de cult sunt, în opinia noastră, un fel de barometru al acestei conștiințe a individualității. Banala și obișnuita formulă „Tâmplatu-mi-s-au și mie a ceti pre această sfântă carte ș-am scris și să s<e> știe, leat 7262 (=1754), dec<embrie> 15” (363^v)²⁸ urmată de o semnătură greu descifrabilă, este, la urma urmei, echivalentul asumării propriei identități de către

²⁵ Să nu uităm aserțiunile lui Saint-Beuve, care deplânge puținătatea „biografiilor bine întocmite ale oamenilor de seamă”, acestea fiind, în concepția criticului francez, lectura „cea mai recreativă și desfătătoare” pe care critica și istoria literară pot să o producă.

²⁶ Roland Barthes, *La mort de l'auteur*, în „Mantéia”, N° 5, 1968.

²⁷ Michel Foucault, *Qu'est-ce qu'un auteur?*, în „Bulletin de la Société française de philosophie”, LXIII, 1969, N° 3.

²⁸ Însemnarea apare ca atare pe o *Cazanie a lui Varlaam* (CRV 45, schimbul 5).

un personaj până la urmă anost și chiar un pic prostuț, care simte însă nevoia să își clameze propria existență, ieșind astfel din anonimatul vechii culturi, acum crepusculare, așa cum o formula, genial, Gogol, în *Revizorul*: „V-aș ruga cu plecăciune, când veți ajunge la Petersburg, să le spuneți la toți cei mari de acolo: la senatori, la amirali, că uite: Exceelență, să știți că în orașul cutare trăiește Piotr Ivanovici Bobcinski (...). Și dacă-l vedeți pe împărat, la fel să-i spuneți și împăratului: că, uite, Maiestatea Voastră Imperială, în orașul cutare trăiește Piotr Ivanovici Bobcinski”.

Însă nu doar aceste constatări, care, până la un punct ar putea părea firești, ne fac să credem că însemnările marginale joacă un rol măcar interesant în dosarul apariției conceptului de autor. Într-un articol recent, Benoît Frydman²⁹ se ocupă cu arheologia conceptului care ne preocupă în paginile de față. Autorul articolului aduce în discuție obiceiul semnăturii pusă la sfârșitul documentelor, gest care, treptat, s-a transformat în cel al asumării unui text ca aparținând unei persoane, cu toate consecințele juridice și politice aferente. El arată că „avant de devenir un concept central de la littérature et de la théorie littéraire, l’auteur moderne est né sur le terrain du droit politique. Il a été conçu par les philosophes autant comme une arme de guerre contre la culture traditionnelle que comme le fondement d’un ordre juridique nouveau”. Conceptul de *autor*, scrie mai departe cercetătorul mai sus-citat, a vizat textul (*auctoritas*), în cultura premodernă, apoi a devenit referentul persoanei care și-l asumă.

Pornind de la aceste considerații, sunt două aspecte pe care vrem să le aducem în discuție. Primul pornește de la o observație formală și anume că însemnările marginale, urmează tipicul unui contract încheiat între cel care scrie și potențialul cititor al respectivei note. Ideea a fost enunțată și riguros argumentată de Constantin Mălinaș³⁰, „*ex libris*-ul vechi românesc trasat pe carte, ca însemnă scris de proprietate, dovedește și confirmă că a urmat modelul unui formular, ce se folosea în actele vechi de tip contractual, încheiate prin sate și orașe, precum au fost zapisele. Formularul de zapis a fost preluat și acomodat la însemnările de cărți, prin care postila trecerea de la un proprietar (deținător) la altul”.

Aspectul contractual formal ascunde însă un alt fel de pact între autorul notei și potențialul său cititor, anume ceea ce Julien Greimas numește un contract de veridicitate³¹. E o afirmație care se poate proba destul de ușor dacă privim orice lucrare despre acest tip de scriere. Un singur lucru nu este niciodată pus la îndoială în ceea ce privește însemnările marginale: adevărul lor. Poate fi un adevăr subiectiv, care, eventual, să nu corespundă realităților istorice, dar niciodată cel care le scrie nu este suspectat de rea-credință, niciodată nu i se pune pe seamă

²⁹ Benoît Frydman, *La naissance de l’auteur: origines politique et juridique d’un concept littéraire*, în “International Journal for Semiotics of Law”, martie 2012, vol. 25, issue 1, p. 1–10.

³⁰ Constantin Mălinaș, *Biblioteconomie din însemnări pe cărți și manuscrise vechi*, în vol. *In honorem Gabriel Ștrempel*, p. 425–447.

³¹ Julien Greimas, *Le contract de veridiction*, în *Du sens*, vol. II, *Essais semiologiques*, Edition du Seuil, 1970.

intenția de a-și minți receptorul (să nu uităm că găsim aici istoria țării scrisă de cei mici!). Din punct de vedere pragmatic, însemnarea marginală este discursul care creează perfect iluzia adevărului. Or, așa cum arată Greimas, această iluzie se poate naște în două feluri: fie dând impresia unui enunțiator impersonal (în discursul științific – nu este cazul de față), fie făcând astfel încât textul să treacă drept unul ocultat, cunoscut doar enunțiatorului și receptorului. În acest al doilea caz, cel care scrie trebuie să se asume ca instanță subiectivă a discursului, ca „eu” bine definit. Ceea ce în însemnări se și întâmplă, fapt care îl pune pe scrib în postura autorului, în sensul deplin al cuvântului.

Al doilea aspect pe care vrem să îl punem în discuție pornește de la observația că între sensurile originare ale cuvântului *auctor* se găsește acela de text cu valoare absolută de adevăr (oricare ar fi sensul conceptului de adevăr), text-reper. Este firesc așadar ca, la un moment dat, autorul în sensul pe care astăzi îl dăm cuvântului să fie cel care produce astfel de texte-reper. Nu credem că greșim prea mult spunând că la trecerea dintre cultura tradițională la cea modernă, această sarcină implicită a celui care scrie este, treptat, ușurată. Cazul culturii române este unul foarte special, deoarece procesul trecerii de la cultura premodernă la cea modernă a fost la un moment dat accelerat de presiunea modelului occidental, ceea ce face destul de greu de urmărit etapele configurării unor concepte pe teren românesc. Totuși, există o evoluție naturală a discursului literar care ne interesează în paginile de față. Amintim frazele memorabile, sumbre și împovărătoare ale lui Miron Costin: „De aceste basne să dea seama ei și de această ocară. Nici ieste șagă a scrie ocară veacinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru veacinic. Când ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da seama de ale mele, câte scriu”³². Să le comparăm, spre pildă, cu cele care narează geneza poemului *Trandafiraș norocit* al lui Alecu Văcărescu, unde poetul „au fost întrebat că se pot face versuri asupra trandafirului, și el cu multă umilință răspunzând că focul acestui trandafir ar putea însufleți și pietrele a face versuri (...) Deci el, nepierzând vreme nici un minut, fiind trandafirașul în mână, cu ochii plini de lacrimi, au început a le zice din gură și de nu să întâmpla asupra acestei fericiri o pândalnică de venire... vă făgăduiesc că ar fi zis un milion de versuri fără condeiu. Dar acea venire i-au tăiat plăcerea și numai au apucat de au auzit că foarte frumoase sânt și să se scrie, unde le-au și scris îndată și le-au închinat”³³. Sigur, exemplele sunt extreme, dar ele vor să pună în lumină faptul că între cele două moduri de asumare a sarcinii auctoriale este o diferență, în primul rând, de încărcătură. Autorul modern al textului cu valențe estetice scrie eliberat de ideea că

³² Miron Costin, *De neamul moldoveanilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor, Predoslovie, adecă cuvântare dintâi de descălecatul Țării cel dintâi și a neamului moldovenescu, Către cititoriu*, în *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

³³ Alecu Văcărescu, *Trandafiraș norocit*, în *Poezii Văcărești. Viața și opera lor poetică*, cu o introducere, note critice, studii biobibliografice și glosar de Paul I. Papadopol, București, Editura Cugetarea-Georgescu Delafraș, 1943.

opera lui reprezintă o *auktoritas*, în sensul medieval al cuvântului. Or, primul care se debarasează de această povară a cuvântului scris cu maximă responsabilitate este personajul îndoielnic ce scrie pe marginea cărților care conțin textele-reper ale culturii sale.

Cugetările, rugăciunile sau simpla consemnare a unor povești fantastice vor preciza din ce în ce mai mult identitatea acestui personaj amfibiu, lector al unor cărți, în cea mai mare parte rituale și autor al unor notații personale. Sigur că cele mai multe dintre adagiuri pot sta într-un dicționar de formule luate de-a gata, în timp ce rugăciunea are o structură fixă, astfel încât copierea nu face decât să adapteze un act al culturii orale. Există totuși momente de personalizare, într-o oarecare măsură, a acestor cugetări sau rugăciuni, când personajul fără chip tinde să ne transmită ceva din propria sa identitate.

„În totu ceas mă gândescu cumu voiu să-m dau seama înainte lui Dumnezeu pentru păcatele mele cele multe”(508)³⁴.

„Judecata lui Hristos, mie nu-mi este de folos, că știu bine ce o să iau, ce samă încă or da toți pacăt<o>și<i> și <i>-am întrecut cu faptele ce-am făcut; știu că n-am dreptate la Judecata mare, iar eu mă rog, D<oa>mne, să nu mă lași pre mene, robul Tău ce am scris cu mâna de țărână. Iar cene va ceti pă mine mă va pomeni. 1827, la <iu>ni<e> 13, Radu lo<gofăt>u” (246^v)³⁵.

„Dau sufletu<l> mieu în mâinele voastre, Sfinților Arhangheli, lui Mihai/ și lui Gavriil, rogu-mă, păziți-l” (599)³⁶.

„Jeluiesc mile<i> și bun<ă>tăț<i>i Mării Tale, luminat Doamne și preainălțat Doamne, că avem dreptate în mila Măriei Sale, eu, Gheorghe, de la satul Uruarele f<i>indcă [...]” (293^v)³⁷.

Sau ca povestiri fantastice:

„La Egh<i>pet sânt niște cai în chip de temne<ceri> ca un leu, facu un <ră>gat foarte de-a spaimare ce-i iara numele Dalie în Ța<ra> Eghipetului. Și la Crit 2 temnețe și era făr închietori și pre cine băga acolo nu mai pute ieși până la moarte; ce s<e> cheamă luare minții firii omenești care nu poate omul/ precepe cu minte. Și sânt <...> până în dzua de astăzi” (210^r)³⁸.

După cum se vede, cel care consemnează este destul de indiferent față de textul pe marginea căruia scria, dar începe să se preocupe din ce în ce mai mult de propria personalitate, înțelege din ce în ce mai mult să folosească scrisul pentru a-și transmite gândurile, poveștile care l-au mirat și, uneori, gestul său este complet gratuit, ca al preotului Ioan care cu o caligrafie impecabilă și două tipuri de cerneală, consemna pe marginea unei *Cazanii* a lui Varlaam³⁹:

³⁴ După grafie, însemnarea îi aparține unui oarecare Toma logofătul, care se semnează pe alte file ale exemplarului din *Cazania de la Mănăstirea Dealu* (CRV 46, dubletul 1).

³⁵ Însemnarea apare pe un exemplar din *Cazania lui Varlaam* (CRV 45, schimbul 7).

³⁶ Însemnarea îi aparține lui Toma logofătul pomenit mai sus.

³⁷ Însemnarea apare pe un exemplar din *Cazania de la Mănăstirea Dealu* (CRV 46, schimbul 3).

³⁸ Însemnarea apare pe un *Evangheliar românesc*, Brașov, 1561 (CRV 10, dubletul 1).

³⁹ Exemplarul se află sub cota CRV 45, schimbul 5.

„Întâmplatu-mi-s-au și mie acești pă această sfântă carte și am însemnat și eu aice acestea în 3 rânduri, fiindcă am văzut multă scrisoare și m-am îndemnat și eu, 1763, maiu, 2. Aice încă am scris iar eu, preotul Ioan, ca să știe că-m era drag a scrie” (327^v).

Nici pomeneală că aceste însemnări, lipsite de orice însemnătate documentară, vor fi reprezentat manifestarea intimității celor care scriau. Sunt însemnări de identitate, cronici mici de familie, glose, note de lectură, rugăciuni, cugetări, notițe despre lucruri stranie, scrisori, încercări de condei. Ele conțin, în schimb, suficient din tensiunea actului auctorial manifestat în diferite feluri de impulsuri: cel care scrie realist consemnându-și situația sa juridică și socială, cel care se transmite pe sine în cugetări, cel care scrie cu nostalgia timpurilor îndepărtate sau fantastice, ba chiar cu preotul Ioan, cel care scrie doar pentru bucuria reflexivă. Ca și cum cei care își încercau condeiele, așezau pe marginile albe ale filelor frânturi din identitatea și biografia celui care, în alt context cultural reprezintă instanța textuală care poartă numele de autor. Forțând un joc de cuvinte al lui Michel Tournier, putem spune că însemnările neînsemnate reprezintă jurnalul *extime* al literaturii secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea.

BIBLIOGRAFIE

- Barthes, Roland, *La mort de l'auteur*, în „Mantéia”, n° 5, 1968.
 Corfus, Ilie, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975.
 Costin, Miron, *De neamul moldoveanilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *Opere*, ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
 Foucault, Michel, *Qu'est-ce qu'un auteur?*, în „Bulletin de la Société française de philosophie”, n° 3, LXIII, 1969.
 Frydman, Benoit, *La naissance de l'auteur: origines politique et juridique d'un concept littéraire*, în „International Journal for Semiotics of Law”, martie 2012, vol. 25, issue 1, p. 1–10.
 Greimas, Julien, *Le contract de veridiction*, în *Du Sens*, vol. II, *Essais sémiotiques*, Paris, Edition du Seuil, 1970.
 Iorga, N., *Istoria țării prin cei mici*, în „Revista istorică”, VII, 1921, nr. 1–3, p. 26.
 Mareș, Al., *O apreciere din 1726 asupra Tetraevanghelului coresian*, în LR, XLI, 1992, nr. 1–2, p. 47–49.
 Mălinaș, Constantin, *Biblioteconomie din însemnări pe cărți și manuscrise vechi*, în vol. *In honorem Gabriel Ștrempel*, p. 425–447.
 Vasilescu, Mircea, „*Iubite cetitoriuile...*”. *Lectură, public și comunicare în cultura română veche*, Pitești, Editura Paralela 45, 2001.
 Văcărescu, Alecu, *Trandafirăș norocit*, în *Poezii Văcărești. Viața și opera lor poetică*, cu o introducere, note critice, studii biobibliografice și glosar de Paul I. Papadopol, București, Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, 1943.

Surse

- Tetraevanghel românesc*, Brașov, 1561 (CRV 10, dubletul 1).
Cazania de la Mănăstirea Dealu, 1644 (CRV 46, dubletul 1).
Cazania de la Mănăstirea Dealu, 1644 (CRV 46, schimbul 3).

Cazania de la Mănăstirea Dealu, 1644 (CRV 46, schimbul 4).

Cazania lui Varlaam, Iași, 1643 (CRV 45, schimbul 5).

Cazania lui Varlaam, Iași, 1643 (CRV 45, schimbul 7).

Noul Testament de la Bălgrad, 1648 (CRV 54, unicat).

Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie, București, 1682 (CRV 74, schimbul 2).

Mineiul de la Buzău, 1698 (CRV 111, schimbul 1, lunile ianuarie, februarie).

ABSTRACT

There was a custom in the 17th and 18th centuries for the readers of the old books to put down on the pages they were reading some notes about themselves or about the social, political and natural context they were living in. This article tries to demonstrate that these notes, aside from the cultural information they carry, represent a stage in the formation of the concept of “author”, as we understand it in our modern culture.

Key-words: notes, author, reader, document, old books, XVIIIth century, biography, old culture.